HUSBY ÄR EN VÄL BEVARAD BYMILJÖ.

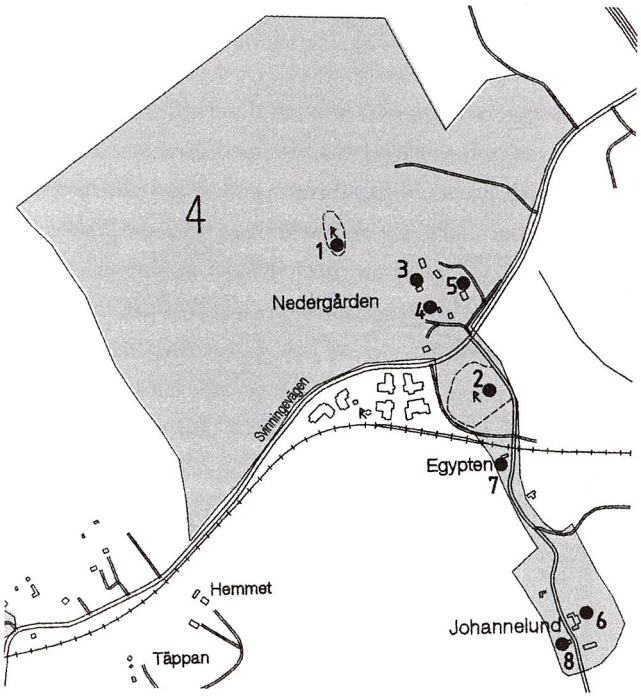

4. HUSBY - JOHANNELUND

I DAG ÄR HUSBY den bäst bevarade bybildningen på fastlandet i Österåkers kommun. Bebyggelsen ligger på en väl synlig förhöjning med utblick över tillhörande åkermark som brukas än i dag.

Byar med namnet Husby var under förhistorisk tid sannolikt platser som hade en administrativ funktion i det forna Svearikeet. En teori är att husbyarna var avsatta för Sveakungens underhåll, en annan att de hade med krigsväsendet att göra. Husby i Österåker låg mycket strategiskt vid inloppet till Långhundraleden som under yngre järnåldern var den viktigaste vattenleden mellan Östersjön och Gamla Uppsala.

I närheten av Husby bytomt finns två gravfält (1) och (2) av yngre järnålderskaraktär. Det förra med omkring 20 gravanläggningar och det senare med omkring 50. Alldeles intill järnvägen väster om stationen Runö finns en ensam övervuxen hög som också tillhör Husbys forntid.

I dag är Husby en bybildning om tre gårdar med flera välbevarade timrade byggnader. Nedergårdens mangårdsbyggnad (3) är en reveterad sidokammarstuga. De två andra mangårdsbyggnaderna (4, 5) är av villatyp från omkring sekelskiftet. Även ett flertal äldre ekonomibyggnader finns bevarade. En loglänga är byggd i så kallat falskt skiftesverk, där väggarna utgörs av brädor fästa i de takbärande stolparna.

Söder om Husby och järnvägen ligger Johannelund (6), torpet Egypten (7) samt ett båtsmanstorp (8). Johannelund fick sitt nuvarande namn och sitt nuvarande läge i samband med utflyttningen från Husby by vid Laga skiftet 1860. En dåtida kommunalpamp, folkskolläraren Erik Johansson, uppförde då den herrgårdsliknande gården åt sig. Torpet Egyptens reveterade parstuga och båtsmanstorpets något ombyggda reveterade enkelstuga är sannolikt uppförda under 1800-talet.

VÄRDERING:

I dag är Husby Österåkers bäst bevarade bymiljö på fastlandet, med både välbevarade mangårdsbyggnader och uthus. Det i dag brukade åkerlandskapet är betydelsefullt för upplevelsen av en bevarad jordbruksby. Husby är särskilt intressant p g a dess förmodade plats i Svearikets organisation och är med sina närbelägna gravfält ett pedagogiskt exempel på en by med förhistoriska anor.

Torpet Egypten har en välbevarad parstuga medan Johannelund och båtsmanstorpet har fått sina exteriörer förändrade under 1900-talet. De tillhör dock Husby historiskt.

ÅR 1920 UPPFÖRDES BYGGNADEN SOM VATTENTORN OCH PUMPSTATION. NUMERA ANVÄNDS DEN SOM SOMMARBOSTAD PÅ FREDSBORG.

5. FREDSBORG - "FALKES"

FREDSBORG ÄR ETT EXEMPEL på ett egnahemsjordbruk som tillkom med statligt stöd under början av 1900-talet. Avstyckning skedde 1905 från Täljö gård. Samhället ville hjälpa och bereda möjlighet "för mindre bemedlade arbetare att på landsbygden förvärva egna hem". Anledningen var att samhället ville bromsa inflyttningen till städerna och tätorterna samt bromsa emigrationen. Riksdagen beslutade år 1904 om en egnahemsfond som skulle ge fördelaktiga lån för finansiering av dels köp av jordbrukslägenheter, dels inköp av bostadslägenheter, där bostaden utan vidhängande jordbruksmark var det väsentliga. Ägare till bostadslägenheterna var ofta hantverkare eller annat yrkesfolk. Bildandet av småjordbruk slutade dock helt under 1930-talet då samhället fick nya lösenord som rationalisering och stordrift.

Det är mycket troligt att många mindre gårdar och bostadshus som uppfördes i Österåkers kommun under 1900-talets början tillkom tack vare egnahemslånen. Sannolikt uppfördes stora delar av bebyggelsen på Ljusterö inom egnahemsrörelsen. Något arkivmaterial om egnahemsrörelsen i Österåker har inte varit tillgängligt.

Fredsborg är emellertid ett välbevarat exempel på ett tidigt egnahem. Flertalet byggnader är bevarade från byggnadstiden och den lilla åkermarken brukas än. Det stora bostadshuset som är äldst byggdes 1905 och byggdes om 1959. Flertalet av de övriga 11 byggnaderna uppfördes under åren 1906 och 1907 och utgörs av bostadshus, magasin, loge, förråd, dass och vedbod. År 1922 uppfördes ytterligare ett bostadshus och ett förråd, och sedan dess har det endast tillkommit en redskapsbod på 1970-talet och ett garage 1985. Fredsborg består av en samlad bebyggelse vilken huvudsakligen uppfördes under en kort tidsperiod.

VÄRDERING:

Fredsborg är ett välbevarat exempel på ett litet jordbruk från tidigt 1900-tal finansierat med egnahemslån. Tillhörande odlingsmark brukas än i dag. Byggnaderna, som är många till antalet, är i de flesta fall uppförda under 1905–1907 samt under 1922.

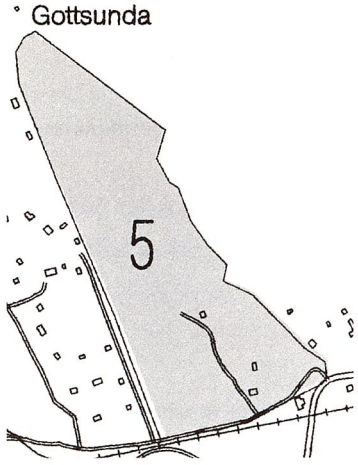

6. GOTTSUNDABORGEN

GOTTSUNDABORGEN är en fornborg som ligger på krönet av ett berg med ett brant stup i väster ner mot sjön Storträsket. En ca 300 meter lång stenvall med tre ingångar begränsar borgområdet i övriga väderstreck. Stenvallen är mestadels 3 till 4 meter bred och upp till en meter hög. På flera ställen finns spår av kallmurning. Kolprover från borgen antyder att det funnits verksamhet på platsen från omkring Kristi födelse. Då stod vattnet ca 10 meter högre än i dag och Storträsket samt Lillträsket ingick i Långhundraledens västra infart. Det är möjligt att borgens huvudfunktion har varit att bevaka den viktiga segelleden. Emellertid är fornborgar en mycket svårtolkad fornlämningtyp och modern forskning har visat att vissa fornborgar har haft en offer- eller begravningsfunktion. Att förklara Gottsundaborgens sammanhang är svårt eftersom den inte är undersökt.

VÄRDERING:

Gottsundaborgen är en av kommunens två bevarade fornborgar.

STENVALLEN VID GOTTSUNDABORGEN.

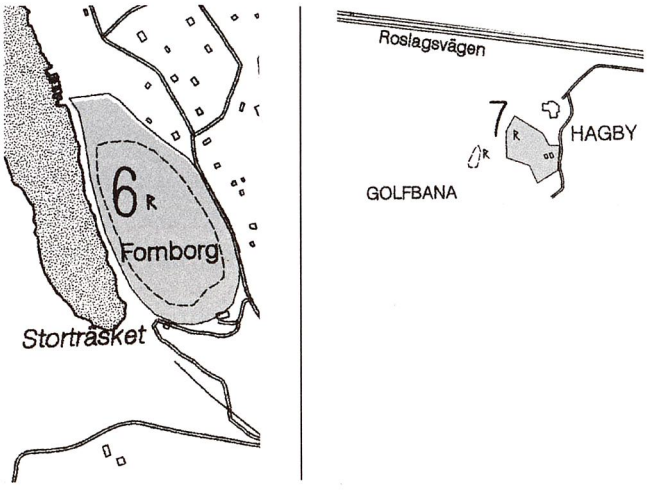

7. HAGBYSTUGORNA

DE RENOVERADE HAGBYSTUGORNA.

De två Hagbystugorna [Hagby 1:1, 2:1] är vad som återstår av Hagby by som tidigare låg på denna plats. Stugorna ligger numera på en kulle omgiven av en golfbana som byggdes på byns odlingsmark. Hagby var under 1700- och 1800-talen en stor by bestående av flera gårdar och med ett stort antal uthus. Bägge Hagbystugorna är timrade och reveterade sidokammarstugor, sannolikt från 1800-talets första hälft. På 1980-talet renoverades de grundligt av hembygdsföreningen och stod färdiga 1989.

VÄRDERING:

De två Hagbystugorna i Österåker är ett välbekant blickfång såväl från väg 276 som från järnvägen.

STORA STAVAS MANGÅRDSBYGGNAD UPPFÖRD UNDER 1700-TALET.

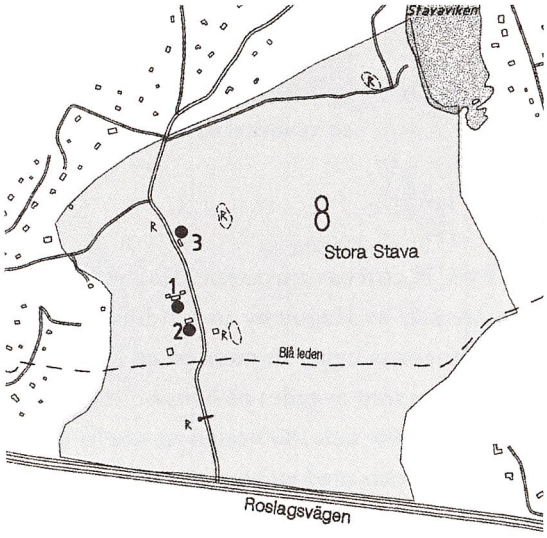

8. STORA STAVA

I DET ÖPPNA OCH FLACKA odlingslandskapet väster om Åkersberga och norr om Roslagsvägen ligger 1700-talsherrgården Stora Stava [Stora Stava 4:3]. Under järnåldern låg mycket av gårdens nuvarande åkermark liksom dagens golfbana söder om Roslagsvägen under vatten. När Östersjöns vatten stod mellan 5 och 10 meter högre än i dag gick här den västra grenen av Långhundraledens infart. Farleden bevakades sannolikt av fornborgen Gottsunda. Storträsket och Lillträsket är rester efter denna vattenled. De under forntiden anlagda gårdarna Stava och Säby låg på var sin sida om farleden. När man kommer på Stockholmsvägen och får den vida utblicken över bygden mot Åkersberga kan man lätt föreställa sig hur de forntida skeppen roddes genom den grunda farleden. Det är betydelsefullt för förståelsen av bygdens historia att landskapsrummet förblir öppet.

Rester efter den gamla häradsvägen mot Åkersbro, Österåkers gamla sockencentrum, leder förbi Stora Stava. Än i dag används delar av den äldre vägsträckningen och utefter vägen som leder upp mot gården står en milstolpe kvar som rests under 1770-talet. Milstolpen av sten markerade avståndet "3 Mil" från Stockholm.

Stora Stava (1) är en mindre herrgårdsanläggning i trä från 1760-talets slut. Byggherre till den timrade och rödfärgade mangårdsbyggnaden var förmodligen kassören Carl Hortulan. Av äldre inredningsdetaljer finns dörrar, foder och bröstpaneler från 1700-talets senare del samt dekorerade gustavianska kakelugnar bevarade. De två små flankerande träflyglarna som är sammanbyggda med mangårdsbyggnaden på norrsidan rymmer kök respektive gästrum. Från Rimbo prästgård flyttades år 1982 de små friliggande gårdsflyglarna. De hade varit tiondelada och bagarstuga. Väster om mangårdsbyggnaden ligger ekonomibyggnader från 1700-talet, dock är vagnslidret ditflyttat 1978 från Jämtland. En f d inspektorsbostad (2) och en f d arrendatorsbostad (3), båda från 1700-talet, tillhörde också gården. Gården Stava nämns första gången i skrift år 1257 och skrivs då Staff. Namnet Stav är svårtolkat men tolkas av många som en forntida kultplats, en plats med upprest stav, möjligen som en enkel totempåle. Norr om gården finns tre mindre gravfält från järnåldern som visar att gården var bebodd under forntiden. Vid sekelskiftet fann man norr om gården en torshammare hängande i en del av en halsring samt en spelbricka och flera lerkärl.

VÄRDERING:

Stora Stava är en välbevarad mindre herrgård från senare hälften av 1700-talet. Den ligger än i dag i ett öppet åkerlandskap. Hela det öppna landskapsrummet, som en gång utgjorde en gren av Långhundraledens infart, är betydelsefullt för förståelsen av gårdens läge invid den forntida vattenleden.

STORA SÄBYS MANGÅRDSBYGGNAD MED FLYGLAR ÄR FÖRKLARAD SOM BYGGNADSMINNE.

9. STORA SÄBY

STORA SÄBY (1) [Säby 1:4] bär prägel av en förmögen stockholmares sommarhem på 1700-talet, och det ledde till att gården 1978 byggnadsminnesförklarades. Sitt nuvarande utseende fick gården omkring 1770 då den blev sommarbostad åt handlanden Lorentz Pauli. Den timrade mangårdsbyggnaden är med bl a brutet tak och valmade gavelspetsar utformad i enlighet med tidens rokokoideal. Kärnan i mangårdsbyggnaden är en dekorerad öppen spis från 1600-talet. Som flyglar ligger i väster en loftbod, troligen från 1600-talet, och i öster en f d brygg- och bagarstuga från 1700-talet. Under 1600-talets mitt ägdes gården av en befallningsman anställd på Stockholms slott vid namn Johan Apelroth.

Till gården hör ett stort gravfält (2) med omkring 70 gravar som bör ha hört till den förhistoriska bebyggelsen vid Säby. Gravarna på gravfältet består framförallt av högar och av runda och rektangulära låga stensättningar vilka var typiska gravformer för den yngre järnåldern. Namnet Säby antyder att gården anlades vid en sjö, den sjö som numera utgörs av åker och golfbana. Ordet "sä" är en mycket gammal form för sjö.

VÄRDERING:
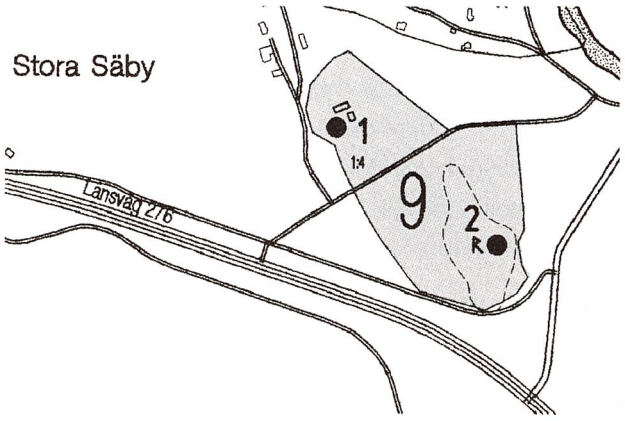
Stora Säbys välbevarade prägel av en förmögen stockholmares sommarhem på 1700-talet ledde till att gården byggnadsminnesförklarades 1978. Till gården hör ett stort järnåldersgravfält vilket påvisar gårdens forntida betydelse. Även namnet Säby är en forntida namnform.